

ДЕИНДУСТРИАЛИЗАЦИЯ И СОЦИАЛНИ ПОСЛЕДИЦИ В ИКОНОМИКАТА НА БЪЛГАРИЯ

В книгата¹ са дадени основните резултати от осъществено научно изследване на процесите на реструктуриране на икономиката и заетостта в България от началото на 90-те години на миналия век и в частност деиндустриализацията. Работата е част от по-голямо международно изследване, включващо още Франция, Великобритания и Китай, при използване на обща методика и организация, което позволява извършването на сравнителен анализ на характеристиките на процесите на деиндустриализацията и социалните последици за населението и регионите, които са засегнати.

Като обекти на изследване в България са избрани производства от два отрасъла (въгледобив и производство на стомана) в две общини – Перник и Бобов дол. Изборът им е продиктуван от следните предпоставки: те се намират в един район на планиране и две съседни области на административно регулиране и управление; макар и различни по големина, тези общини имат близка икономическа структура и заобикаляща икономическа и друга среда; решаващо място в техния икономически живот, заетост и доходи заемат предприятията на стоманодобива и въгледобива; в единия район процесите на реструктуриране са в своята завършваща фаза, докато в другия те все още продължават, което дава допълнителни възможности за анализ. Общото между тях е, че икономическата им дейност се доминира от един или ограничен брой отрасли, свързани с големи предприятия, чието ликвидирание или ограничаване на работата води до рязко повишаване на безработицата. Освен това те се характеризират с ниска ефективност и неконкурентоспособност на част от тези производства, а също и с придружаващи ги екологични последици за населението и териториите, на които са разположени.

Деиндустриализацията е част от структурните промени в световната икономика, които се осъществяват през втората половина на XX век във всички страни с развита икономика. Намаляването на дела на индустрията в брутният вътрешен продукт и в съвкупната заетост е закономерен процес и бележи прехода от индустриално към информационно общество. Тази промяна в структурата на националните икономики често се съпровожда с промяна в професионалната кариера на заетите, увеличаване на безработицата и бедността и изостряне на социалните конфликти.

Страните от Източна Европа, вкл. България, започнаха процеса на деиндустриализация сравнително по-късно от държавите с развити икономики. По-голямата част от тях след почти половинвековна политика на ускорена индустриализация предприеха политики на деиндустриализация от началото

¹ Реструктуриране на икономиката и социални последици. Перспективите на България в европейското икономическо пространство. Съставител и научна редакция *К. Владимирова*. С.: ИК "Шанс" АД, 2007, 211 с.

на 90-те години. За разлика от другите индустриално развити държави началото на деиндустриализация в източноевропейските икономики имаше преди всичко импулса на политическите промени и предприетите икономически реформи за създаване на функционираща пазарна икономика.

Направеното изследване върху деиндустриализацията и социалните последици в национален и регионален аспект в икономиката на България може да претендира за първата по-мощна работа за страната. То има комплексен характер и е извършено на базата на различни източници на информация (данни на националната и регионалната статистика, на националните, регионални и локални институции на пазара на труда, социалните служби и др.) и методология, съдържаща различни методи и подходи. Изследването включва националните и местните стратегии, планове и програми за икономическо развитие, повишаване на заетостта и намаляване на безработицата, интервюта и анкети с представители на социалните партньори, работници и работодатели, социални работници и представители на службите по заетостта. Заложена е идеята, че мащабните преустройства са същевременно твърде конкретни, защото се осъществяват от отделните индивиди и на териториите, на които те живеят, и търпят последиците от политическите и икономическите промени.

Обект на изследване са развилите се в избраните райони за проучване процеси на реструктуриране, приватизация, деиндустриализация и социални промени; стратегиите, политиките, плановете и програмите, както и механизмите, с които тези изменения са се осъществили и се управляват.

Последиците от деиндустриализацията, реструктурирането на икономиката и заетостта, тяхното преодоляване и приспособяването на България към съвременните изисквания в условията на членството в ЕС представляват интерес с цел да се намерят адекватни политики и програми, както и инструменти за тяхното осъществяване. Оценката за състоянието на двете разглеждани общини е от гледна точка на това доколко старите отрасли могат да бъдат реструктурирани и насочени към изграждане на т. нар. икономика на знанието, както и развитието на нови, алтернативни производства.

Работата е осъществена на два етапа. Първо, е направен анализ на реструктурирането на националната икономика, заетостта и социалните последици. На втория етап са извършени конкретни изследвания – анкетни проучвания, социални оценки и интервюта, проучвания на провежданите политики за реструктуриране и справяне със социалните последици в конкретните области и общини. Независимо че изследването е фокусирано върху локално равнище, проблемите са представени в контекста на националните икономически инициативи и глобалните икономически процеси с оглед да се оцени дали дейностите в районите по отношение на заетостта и обучението и преквалификацията представляват адекватен отговор на икономическата глобализация и на режима на конкуренцията, която ги осигурява.

Книгата съдържа основно приносите на отделните участници в проекта. Изходната постановка на *проф. д-р Катя Владимирова* е, че деиндустриализацията е част от структурните промени в икономиката, които се осъществяват през втората половина на ХХ век във всички страни с развити икономики. Държавите от Източна Европа, вкл. България, започнаха сравнително покъсно своята деиндустриализация. У нас деиндустриализацията е свързана главно с предприетите икономически реформи за преход към пазарна икономика и дълбоката икономическа криза през първата половина на 90-те години. В известна степен тя се дължи и на избраните форми и методи за осъществяване на прехода и приватизацията и не е толкова свързана с развитието на третичния сектор (услугите), а още по-малко - с нарастване на производителността на труда. За смекчаване на социалните последици се използват стратегии за привличане на преки чуждестранни инвестиции и за реструктуриране; програми за обучение и професионална квалификация и преквалификация; програми за развитие на алтернативни производства и алтернативна заетост и др.

В частта на *ст. н. с. д-р Росица Рангелова* са анализирани структурните промени в България от 1989 г. досега в сравнителен международен план и е очертано мястото ни сред другите страни от ЕС. Структурните промени в преработващата промишленост са разгледани в сравнителен план между държави от ЦИЕ – членки на ЕС и е потърсена връзката между структурни промени и конкурентоспособност.

Развитието на отрасъла “Машиностроене” след 1989 г. е анализирано от *проф. Снежанка Грозданова*. Посочени са негативните ефекти в годините на прехода – загубени традиционни международни пазари, ликвидиране на редица производства, а други намиращи се в упадък, закрити научноизследователски институти и развойни звена, значителни съкращения на работна ръка. През последните три години се забелязва оживление в отрасъла, дължащо се на два фактора: първо, общото икономическо оживление в страната и нарастването на търсенето на машиностроителна продукция от другите отрасли на преработващата промишленост и, второ, отделни подотрасли и предприятия успяха да се позиционират на международния и вътрешния пазар със свои конкурентни продукти и бележат сериозен ръст в продажбите и приходите си. Може да се приеме, че реструктурирането на отрасъла е приключило в общи линии, като той се доминира от малки и средни предприятия. Налице е тенденция към нарастване на общите приходи от продажби в машиностроителните предприятия и към разкриване на нови производства. В същото време мениджърите не се чувстват достатъчно подготвени и информирани за изискванията и възможностите за развитие на бизнеса и особено за усвояването на европейски и национални средства на конкурентна основа. Друг проблем остава свеждането до критични размери на квалифицирана работна ръка. Предизвикателствата пред развитието на човешките ресурси в отрасъла са свързани с необходимостта от повишаване на производител-

ността на труда, инвестирането в нови технологии и съхраняването на опита и уменията на българските машиностроители.

В аспекта на тези предизвикателства са разгледаните въпроси в материала на *ст. н. с. д-р Росица Чобанова* – възможностите на науката да стимулира развитието на българската икономика, и на *д-р Алекси Данчев*, при който обект на анализ е взаимодействието между традиционната управленска структура (наречена твърда структура) и неформалната, основана на социалния капитал (наречена мека инфраструктура). Разгледани са предимствата, които дава отчитането на ролята на меката инфраструктура като обратна връзка за постигането на ефективни решения.

Следващите три материала са посветени на регионалните и отрасловите промени на равнище общини и фирми. *Д-р Кирил Радев* прави анализ на социално-икономическите последици от проведените в страната структури промени през периода 1990-2007 г. Обект на изследването са взаимовръзките между макроикономическите резултати от проведените реформи и реакцията на населението. Акцент е поставен върху процесите на деиндустриализация в моноиндустриалния район – община Бобов дол, на основата на които са направени изводи, имащи отношение към същностните и технологичните характеристики на управлението на преобразуванията в стопанската конюнктура в моно- и мултииндустриалните райони на страната. Изведена е взаимовръзката между тенденциите, съпътстващи реформата в национален и регионален мащаб.

Проблемите на другата изследвана община – Перник, са изследвани в два материала. В този на *Светлана Паунова-Кожухарова* е разгледано икономическото развитие и реструктуриране на Пернишка област след 1989 г. Отделено е внимание на социалните последици от реструктурирането и закриването на големи производствени предприятия. Анализирани са промяната в предлаганите работни места – от заетост предимно на мъже в тежката индустрия към заетост основно на жени в шивашки предприятия. Развитието на малък и среден бизнес в областта се разглежда като алтернатива на деиндустриализацията и източник на работни места. Отделено е внимание на стратегиите, програмите и политиките, разработвани и прилагани на местно ниво, с цел намаляване на безработицата и преодоляване на негативните последици от деиндустриализацията. Тази тема е допълнена от *Стоянка Черкезова*, която представя управленските усилия на различни нива (национално, регионално и местно) и добрите практики на примера на община Перник. Темата е допълнена от *н. с. Калин Крумов*, който на базата на анализ на разходите за НИРД разглежда нарастващата роля на регионите за повишаване на иновативния капацитет на икономиката.

В последната, трета група материали са анализирани въпросите на реструктурирането на заетостта и социалните последици. Като представя дълбоките структурни промени в заетостта в България през последните близо две десетилетия, *проф. д-р Катя Владимирова* стига до основни изводи като: (а) реструктурирането на икономиката продължава и усилията трябва

да са насочени към увеличаване на нейната ефективност и конкурентоспособност, както и ограничаване на бюджетния сектор и особено повишаване на неговия капацитет; (б) политиките по заетостта могат да повишат своите възможности, ако станат дългосрочни и се обвържат по-тясно с националните и регионалните планове за икономическо развитие; (в) в националните политики и програми би трябвало да се преодолява формалното пренасяне на чуждия опит и да се отчита повече етапът на развитие на икономиката и спецификата на пазара на труда в България, както и различията в традициите, културата и други особености; (г) реализирането на специални програми за заетост е едно от алтернативните решения за намаляване на напрежението на пазара на труда, но прекаленото им разширяване в бъдеще ще има по-скоро негативно влияние за повишаване на продуктивната заетост и активното поведение на търсещите работа на пазара на труда.

Социалните и икономическите последици от деиндустриализацията в община Бобов дол са описани от *д-р Йовка Банкова*. Това е направено на базата на проведените анкетни проучвания и интервюта във фокус-група с жители и представители на общината. Изводът е, че ситуацията там е показателна с това, че социалните последици се развиват постепенно и ескалират във времето, когато липсва адекватна и навременна реакция. Някои от тези негативни последици са се задълбочили до степен, когато преодоляването им може да стане много трудно. Освен това за малките моноиндустриални общини, каквато е Бобов дол, алтернативите за изход и преодоляване на формиралите се негативни социални и икономически последици са по-ограничени.

Социалните последици от деиндустриализацията и реструктурирането и по-конкретно промяната в доходите на населението в община Перник са разгледани от *Стоянка Черкезова*. На базата на резултатите от анкетно проучване сред работилите и работещите в стоманодобива са очертани негативните последици за населението. От свиването и ликвидирането на производствата потърпевши в най-голяма степен са работещите там и съпътстващите ги производства, както и техните семейства. Пряк ефект е увеличаването на безработицата и задържането на равнището ѝ през годините. Непреките последици са спад в благосъстоянието на населението, силно ограничение на потреблението и промяна в неговата структура, а също намалено самочувствие, трайни тенденции на изпадане в бедност и социално изключване, непълноценен живот за жителите на района. Тези социални проблеми биха се задълбочили и не могат да се решат без провеждането на адекватни политики.

Направеното изследване предизвиква голям интерес както поради приложени комплексен анализ, включващ национално, регионално и местно ниво, така и с конкретните изводи и препоръки към икономическата политика. То би могло да бъде полезно и приложимо за други райони в страната с подобни проблеми.

Ст. н. с. д-р Росица Рангелова